

Projekt „Wzrost kompetencji funkcjonariuszy i pracowników służb mundurowych w Krakowie w poszanowaniu praw dorosłych osób ze spektrum autyzmu”
jest współfinansowany ze środków Gminy Miejskiej Kraków

SPECYFIKA OSÓB Z AUTYZMEM: OD ROZUMIENIA DO INTERWENCJI

„Niektórzy ludzie z autyzmem wiodą życie w ciszy, zamknięci w sobie, inni szaleją, bo rzeczywistość ich przytłacza. (...) Niektórzy ludzie z autyzmem chętnie się śmieją i dużo gadają, inni są raczej rzeczowi i małomówni. Niektórzy ludzie z autyzmem rozpoczynają z powodu przygnębiających myśli, inni zasiedlają słoneczną stronę życia.”

(A. Brauns, *Barwne cienie i nietoperze*, tł. Izabela Czyżewska-Dyrala, Media Rodzina, s. 15).

SPIS TREŚCI:

I. Specyfika autyzmu	3
II. Komunikacja z osobami z autyzmem	9
A. Dodatek: Zburzenia „sensoryczne” u osób z autyzmem	16
III. Prawa osób z autyzmem	21
A. Uchwała Sejmu RP z dnia 12 lipca 2013 r. Karta Praw Osób z Autyzmem	24

Broszura *Specyfika osób z autyzmem: od rozumienia do interwencji*
została wydana w ramach projektu
„Wzrost kompetencji funkcjonariuszy i pracowników służb mundurowych
w Krakowie w poszanowaniu praw dorosłych osób ze spektrum autyzmu”.

Projekt jest współfinansowany ze środków Gminy Miejskiej Kraków.

Niniejsza broszura kolportowana jest bezpłatnie.

Pomysł i opracowanie treści broszury: Edward Bolak, Spec. ds. autyzmu

Pomysłodawca projektu: Andrzej Łopata, Fundraiser

Skład i redakcja graficzna: SINDRUK, Opole

© Copyright by Fundacja Wspólnota Nadziei,
Więckowice, ul. Ogrodowa 17, 32-082 Bolechowice
www.farma.org.pl

Powielanie materiałów jest dozwolone pod warunkiem podania źródła.

Więckowice, 2015

I. SPECYFIKA AUTYZMU

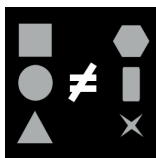
Czym jest autyzm?

AUTYZM, to odmienny od typowego - „prawidłowego”, rozwój dziecka i trwające przez całe dorosłe życie skutki tej odmienności. Autyzm to rozwój nierównomierny, nieharmonijny, zaburzony, zmieniony. Autyzm to **CAŁOŚCIOWE ZABURZENIE ROZWOJOWE**.

„Całościowość” tego zaburzenia polega na tym, że ogarnia i wnika ono w każdą część osobowości osoby z autyzmem: w sposób myślenia i rozumienia, sposób porozumiewania się, uczenia, odbierania bodźców zmysłowych, wyobraźnię, sposób odnośnienia się do innych ludzi, etc.

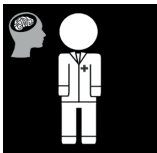

Głębokość i zakres objawów tego zaburzenia rozwoju jest różna, u każdej indywidualnej osoby z autyzmem. Dlatego nie ma dwóch takich samych osób autystycznych! Osoby z autyzmem to wielkie indywidualności! Autyzm może się objawiać na wiele sposobów i z różnym natężeniem.

Autyzm ma jednak cechy różnicujące, charakterystyczne i typowe, czyli wspólne.

Autyzm to właściwie **grupa/zbiór zaburzeń rozwoju**, czyli „**SPEKTRUM ZABURZEŃ AUTYSTYCZNYCH**”.

Objawy autyzmu pojawiają się u dzieci niedługo po urodzeniu, poważnie jeszcze przed 3 rokiem życia. Objawy te nie zawsze są przez rodziców dziecka zauważane w tym okresie. Diagnoza lekarska autyzmu może być przeprowadzona zatem także później i tak w praktyce często się dzieje. W niektórych wypadkach diagnozuje się dopiero osoby dorosłe. Im wcześniejsza diagnoza, tym szybciej i skuteczniej można interweniować i pomagać. Pomoc polega na kompleksowej specjalistycznej terapii i uczeniu, możliwie samodzielnego funkcjonowania w życiu.

Autyzm to zaburzenie polegające na nieprawidłowym rozwoju funkcjonowania mózgu dziecka, a później osoby dorosłej. Dlatego mówimy, że autyzm to **zaburzenie NEURORÓZWOJOWE**.

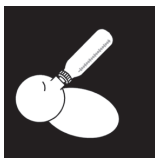
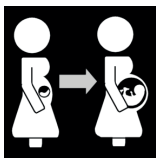
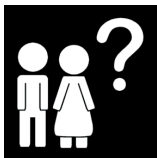
Zaburzenie to całościowo upośledza takie sfery, jak:

- **UMIĘTNOŚCI POROZUMIEWANIA SIĘ**, czyli komunikację,
- **INTERAKCJE SPOŁECZNE**, czyli zachowanie w stosunku do innych oraz rozumienie zasad i sytuacji społecznych,
- **UMIĘTNOŚCI TYPOWEGO ZACHOWANIA SIĘ**, czyli wzorzec zainteresowań i aktywności.

 Dlaczego rozwój funkcjonowania mózgu osób z autyzmem jest nieprawidłowy i zaburzony, czyli jakie są przyczyny autyzmu?

Przyczyn autyzmu jest kilka:

- czynniki genetyczne,
- powikłania związane z ciążą i porodem,
- zatrucia i infekcje,
- nieprawidłowości w metabolizmie organizmu.

Czynniki te wpływają na pracę mózgu i zaburzają rozwój funkcji neurofizjologicznych osoby z autyzmem. Funkcjonuje ona inaczej, zachowuje się nietypowo, ma trudności z porozumiewaniem się z innymi, z rozumieniem innych ludzi, ich podmiotowości

i emocji, z nawiązywaniem i utrzymywaniem kontaktów oraz tworzeniem relacji z innymi, pełnieniem ról społecznych, rozumieniem i stosowaniem przepisów prawa, zasad i zwyczajów kulturowych. Ma ona ograniczone specyficzne zainteresowania, skłonność do powtarzalności, małą tolerancję na zmiany.

Czy autyzm jest chorobą psychiczną?

NIE! Autyzm to nie choroba psychiczna. Osoby z autyzmem nie mają np. halucynacji czy urojeń. Niemniej jednak autyzm jest zaburzeniem rozwoju psychicznego.

Pamiętajmy również, że osoby z autyzmem podobnie jak wszyscy inni ludzie w populacji, mogą również „dodatkowo” zapadać na choroby psychiczne.

Czy autyzm to niepełnosprawność intelektualna, czyli niedorozwój umysłowy lub upośledzenie umysłowe?

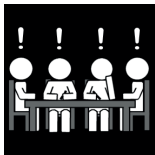

NIE! Autyzm i niepełnosprawność intelektualna to dwa odrębne, niezależne od siebie zaburzenia. Nie wszystkie osoby z autyzmem są niepełnosprawne intelektualnie.

Jeśli chodzi o iloraz inteligencji, niektóre osoby z autyzmem są w normie intelektualnej, a nawet są wybitnie zdolne, kończą studia wyższe i robią karierę naukową. Mówimy o nich: „osoby wysokofunkcjonujące” lub „osoby z Zespołem Aspergera”. Niemniej jednak około 60–75% osób z autyzmem ma również **współistniejącą niepełnosprawność intelektualną**, czyli niedorozwój umysłowy o różnym stopniu głębokości. Dlatego większość osób z autyzmem, które spotkamy, to osoby z autyzmem i niepełnosprawnością intelektualną. W ich przypadku problemy komunikacyjne i społeczne są z reguły głębsze. Osoby te wymagają szerszego zakresu wsparcia i pomocy.

Czy wszystkie osoby z autyzmem to osoby niepełnosprawne?

NIE! Część osób z autyzmem to osoby samodzielne, dobrze radzące sobie w życiu codziennym. Są to głównie „osoby wysokofunkcjonujące”.

Niemniej jednak większość osób z autyzmem to osoby niepełnosprawne, niesamodzielne i wymagające kompleksowego wsparcia oraz pomocy przez całe ich życie.

Czy autyzm dotyczy tylko dzieci, mówi się przecież często „autyzm dziecięcy”?

NIE! Autyzm dotyka także **DOROSŁYCH**. Autyzm zaczyna się we wczesnym dzieciństwie i trwa całe życie aż do śmierci. Z autyzmu się nie wyrasta! Nie dysponujemy lekiem na autyzm.

Mówimy „autyzm dziecięcy”, ponieważ jego pierwsze objawy pojawiają się przed ukończeniem trzeciego roku życia a więc w dzieciństwie.

Czy osoby z autyzmem inaczej wyglądają? Czy da się je rozpoznać po wyglądzie?

NIE! Osoby z autyzmem „nie wyglądają” na osoby niepełnosprawne czy „autystyczne”. Autyzm jest „zaburzeniem niewidocznym”.

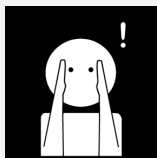
Czy mają specyficzne cechy?

TAK! Osoby z autyzmem można rozpoznać po problemach w porozumiewaniu się i nietypowym zachowaniu. Mają wyraźne problemy w komunikacji, często nie potrafią właściwie zachowywać się w miejscach publicznych. Mają trudności w kontaktach społecznych z innymi

ludźmi czyli mają problemy w interakcjach społecznych. Często mają specyficzne, a dla nas być może dziwaczne sposoby (wzorce) zachowywania się, czyli aktywności i zainteresowań.

 Czy wszystkie osoby z autyzmem mają takie same problemy w komunikacji, interakcjach społecznych i zachowaniu?

NIE! Autyzm objawia się na różne sposoby u różnych osób. Głębokość zaburzeń i nasilenie objawów jest indywidualnie zróżnicowane. Osoby z autyzmem, jak wszyscy ludzie, są indywidualnościami, mają swoje potrzeby, chcą komunikować się z otoczeniem, rozumieć zasady, są często bardziej racjonalni i logiczni i w mniejszym stopniu kierują się emocjami, niż reszta społeczeństwa. W związku ze swoimi ograniczeniami wynikającymi z autyzmu, robią to lepiej lub gorzej. Ważne jest, aby nie napotykali barier z naszej strony, ze strony terapeutów, urzędników, funkcjonariuszy służb mundurowych, etc.

UWAGA, ZASTANÓW SIĘ!

Jak możesz pomóc osobie z autyzmem, gdy ją napotkasz podczas pełnienia swoich obowiązków służbowych, jak możesz pomóc jej zrozumieć co się dzieje i czego się od niej oczekuje i wymaga? Jak, trzymając się wymaganych w twojej pracy zasad i procedur nawiązać z osobą z autyzmem skuteczną i satysfakcjonującą dla obu stron relację?

 Czy, wobec tego, autyzm jest „jeden” czy jest wiele odmian, rodzajów, typów autyzmu?

Autyzm jest „jeden”, ale to zbiór zaburzeń o różnym nasileniu. Autyzm to SPEKTRUM (zbiór) zaburzeń... A więc mówiąc o autyzmie mamy na myśli całościowe zaburzenia rozwoju (CZR) wchodzące w skład spektrum zaburzeń autystycznych (ang. ASD – *Autism Spectrum Disorders*).

Są osoby z autyzmem niesamodzielne, niemówiące, mające podstawowe problemy z zaspakajaniem potrzeb, samoobsługą, jedzeniem, ubie-

raniem, myciem. Są to osoby ze współistniejącą z autyzmem głęboką niepełnosprawnością intelektualną. Są też osoby z autyzmem bardzo samodzielne, wykształcone, pracujące, tworzące rodziny, pełniące odpowiedzialne role społeczne. Jest też cała grupa osób „pośrodku”. Oczywiście zakres potrzebnego wsparcia zależy od indywidualnego nasilenia i głębokości zaburzeń.

II. KOMUNIKACJA Z OSOBAMI Z AUTYZMEM

☞ *Na czym konkretnie polegają problemy osób z autyzmem w porozumiewaniu się, czyli w komunikacji? Jak można rozpoznać osoby z autyzmem poprzez ich sposób porozumiewania się?*

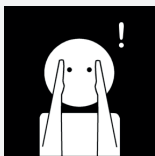
Zaburzenia komunikacyjne mają różną postać i stopień nasilenia. Poniżej wymieniono różne warianty tych trudności:

1. Część osób z autyzmem to osoby **całkowicie niemówiące**. Osoby te nie wykazują chęci komunikowania się z innymi. Nie używają mowy ani pisma czy innych znaków w celu porozumiewania się z innymi.

☞ *Czy osoby takie rozumieją co się do nich mówi, czy umieją czytać?*

Czasem osoby te rozumieją niektóre pojedyncze słowa lub proste zdania, które się do nich mówi. Często reagują na słowne polecenia. Czasem potrafią odczytać proste informacje i stosować się do nich. Często rozumieją gesty innych ludzi. Często posługują się pomocami komunikacyjnymi: symbolami, piktogramami, rysunkami lub fotografiami. Czasem osoby te rozumieją więcej niż nam się wydaje! Ważne aby mówić do nich w sposób możliwie prosty i konkretny. Dobrze jest używać gestów. Nie należy używać pojęć abstrakcyjnych lub ogólnych.

UWAGA! PAMIĘTAJ!

To, że dana osoba z autyzmem nie mówi, nie oznacza, że Cię nie słyszy albo nie rozumie! Dlatego nie omawiaj jej spraw z innymi ludźmi w jej obecności. Może to powodować niepokój lub strach i w konsekwencji zachowania niepożądane np. próby ucieczki. To, że osoba z autyzmem nie odpowiada na Two-

je pytania nie oznacza, że robi to celowo i „złośliwie” lub „z premedytacją”. To objaw jej zaburzenia rozwojowego, po prostu nie potrafi inaczej!

2. Część osób z autyzmem to osoby posługujące się w kontaktach komunikacyjnych głównie **echolalią** czyli **powtarzaniem**.

Co to jest echolalia w przypadku autyzmu?

Jest to sposób odpowiadania polegający na powtarzaniu usłysza-nych od rozmówcy słów. To specyficzne, „automatyczne” powta-rzanie dźwięków, wyrazów, a czasem całych zdań, bezpośrednio po ich usłyszeniu. Na przykład na pytanie: - „jak się nazywasz?”, osoba z autyzmem odpowiada: „jak się nazywasz?”. Także w typowy, czyli prawidłowy sposób rozwijające się dzieci, mają etap/okres, w którym posługują się echolalią. Z reguły ma to miejsce pomiędzy 2 a 9 miesią-cem życia. W tym okresie życia dzieci powtarzają dźwięki, które nie niosą treści znaczeniowych. Jest to jak gdyby etap przygotowawczy w rozwoju mowy (okres przedjęzykowy). W przypadku osób z au-tyzmem ich zaburzenie rozwojowe prowadzi do pozostania na tym etapie rozwoju komunikacyjnego. Posługują się echolalią przez całe swoje, także dorosłe życie.

Dlaczego osoby z autyzmem używają echolalii, czy ona coś komunikuje, czy jest tylko „zabawą dźwiękami”, czy są różne rodzaje echolalii?

Są różne rodzaje echolalii. Niektóre osoby z autyzmem, używają jej podobnie, jak prawidłowo rozwijające się małe dzieci, w sposób **niekomunikacyjny**, często dla samej słuchowej przyjemności po-wtarzania, wypowiedzania dźwięków czy fraz. Echolalia nie ma wtedy funkcji nadawania znaczeń, jest rodzajem zabawy lub autostymulacji. Jest to też często wyraz braku skupienia lub próba samoregulacji w za-kresie bodźców zmysłowych.

Jednak w wielu przypadkach **echolalia ma funkcję komunikatu, ma znaczenie**. Powtarzanie może oznaczać:

- „jestem zdezorientowany”, „nie rozumiem, co mówisz”, „nie rozu-miem, ale chcę rozmawiać, chcę zrozumieć”,

- „potrzebuję czasu na zrozumienie, powtarzam, aby zyskać czas na zrozumienie tego, co mówisz i chcesz, bo mam problemy z opóźnionym przetwarzaniem informacji”
- „powtarzam, aby usłyszeć twoje słowa w «mojej głowie», «własnym głosem», to moja technika pomagająca w rozumieniu tego co mówisz”
- „powtarzam, aby powiedzieć «tak» – słowo «tak» jest bardzo ogólne i abstrakcyjne, ja mam autyzm, więc myślę i rozumiem konkretnie i dosłownie; powtarzam, aby w konkretny sposób powiedzieć «tak». Na przykład, gdy mnie pytasz: «Czy chcesz sok?» Ja odpowiadam: «Czy chcesz sok?», a to oznacza, że tak, chcę”.

Są różne rodzaje echolalii, wspomniana powyżej niefunkcjonalna i funkcjonalna oraz natychmiastowa i odroczone.

Echolalia natychmiastowa to powtarzanie dźwięków, wyrazów lub zdań bezpośrednio po ich usłyszeniu od rozmówcy.

Echolalia odroczone to powtarzanie po pewnym czasie. Osoby z autyzmem powtarzają niekiedy całe zdania, np. treść reklam, wypowiedzi rodziców zasłyszane w domu, fragmenty filmów, etc. Powtarzanie ma często charakter przypadkowych skojarzeń. Powtarzają często zachowując intonację pierwowzoru. Gdy, na przykład rozmówca wypowie pewną frazę lub słowo, osoba z autyzmem przytacza zapamiętaną wcześniej wypowiedź z radia lub telewizji, często przypadkowo lub tylko dźwiękowo powiązaną z treścią rozmowy. Niekiedy jednak echolalia odroczone jest zastosowana trafnie, wydaje nam się wtedy, że osoby z autyzmem dysponują niezwykłym poczuciem humoru lub że ich intelektualne i poznawcze możliwości są większe, niż nam się wydawało. W takich wypadkach łatwo jest przecenić ich możliwości poznawcze i komunikacyjne.

Funkcjonalna echolalia odroczone świadczy o tym, że osoba z autyzmem chce i próbuje rozmawiać, zależy jej na podtrzymaniu ciągłości dialogu, ma tzw. intencję komunikacyjną, rozumie kontekst sytuacyjny rozmowy. Świadczy też o tym, że osoba ta nie potrafi powiedzieć: „nie wiem”, „nie rozumiem, o czym mówisz”, „niektóre słowa i zwroty rozumiem, innych nie”.

UWAGA! PAMIĘTAJ!

To, że dana osoba z autyzmem powtarza to, co do niej mówisz, nie oznacza, że z ciebie kpi, żartuje, że jest bezczelna, albo nie chce odpowiadać na pytania! Nie oznacza to również, że całkowicie nie rozumie, co do niej mówisz.

To, że dana osoba z autyzmem odpowiada w sposób schematyczny, sztuczny, posługuje się cytatami z reklam, mówi z dziwną intonacją, nie oznacza, że jest nastawiona negatywistycznie i szyderczo. Nie oznacza, że jest nieuprzejma czy nieposłuszna. Postaraj się mówić do niej wolniej, daj czas na zastanowienie się i odpowiedź, poczekaj cierpliwie, nim zadasz kolejne pytanie. Używaj prostego języka. Krótkich zdań. W razie potrzeby powtórz pytanie lub polecenie. Nie stosuj żartu, ironii, idiomów, zwrotów metaforycznych, pojęć ogólnych i abstrakcyjnych.

3. Część osób z autyzmem porozumiewa się łącząc echa z pojedynczymi słowami lub prostymi zdaniem używanymi właściwie.

Ilość rozumianych i używanych właściwie słów czy zdań jest zróżnicowana i zależy od możliwości intelektualnych danej osoby. Część osób używa słów lub gestów tylko do wyrażenia podstawowych potrzeb lub prośb z nimi związanych. Np. sygnalizują potrzebę skorzystania z toalety.

UWAGA! PAMIĘTAJ!

Należy zwracać uwagę na sygnalizowane przez te osoby potrzeby. Brak naszej reakcji lub ignorowanie może budzić frustrację i spowodować wystąpienie zachowania trudnego danej osoby z autyzmem.

4. Większość osób z autyzmem mówi i rozumie to, co do nich mówimy. Ich słownik i zakres rozumienia jest jednak bardzo zróżnicowany i specyficzny.

Jakie specyficzne problemy komunikacyjne mają mówiące osoby z autyzmem? Na co zwracać uwagę?

a/ Rozumieją znaczenie słów i zdań dosłownie i konkretnie. Np. trudno im zrozumieć właściwy sens zwrotów: „drapacz chmur”, „mieć plecy”, „krećcia robota”, „ciemno, że oko wykol”, etc. W czysto logiczny i dosłowny sposób analizują to, co mówimy.

b/ Mają trudności ze zrozumieniem długich, złożonych zdań. Często odnoszą się do fragmentu usłyszanego zdania albo do jednego słowa w zdaniu i odpowiadają lub reagują na tak odebrany sens przekazu. Dla nas jest to mówieniem nie na temat.

c/ Mają problemy ze rozumieniem, a co za tym idzie stosowaniem (komunikowaniem) pojęć abstrakcyjnych i generalizacją. Osoby z autyzmem myślą i komunikują się wychodząc od przedmiotów (obiektów) konkretnych, zarejestrowanych w procesie postrzegania. Rozumują w odniesieniu do tego, co widziały, słyszały, dotykały.

Pojęcia abstrakcyjne i ogólne pozwalają nam skrócić proces analizowania danego zagadnienia. Osoby z autyzmem często wolniej odpowiadają na zadane im ogólne pytania. Dzieje się tak nie dlatego, że „wolniej myślą”, ale dlatego, że w inny sposób porządkują dane, wychodzą w myśleniu od wielu konkretów, które zapamiętały w trakcie swego życia, a nie od pojęć ogólnych. Po przeanalizowaniu wielu konkretnych przypadków próbują podać niejako odpowiedź zbiorczą, co nie jest jednak uogólnieniem i zabiera im więcej czasu.

Pojęcia abstrakcyjne, pozwalają nam też tworzyć sytuacje hipotetyczne, a co za tym idzie planować i przewidywać. Pojęcia abstrakcyjne są podstawą przepisów prawa, zasad, zwyczajów tradycji, norm kulturowych. Trudności w rozumieniu i komunikowaniu pojęć abstrakcyjnych skutkują trudnościami w rozumieniu przepisów, zasad, norm społecznych i przewidywaniem skutków własnych decyzji i czynów.

d/ Mają trudności z rozumieniem znaczenia intonacji (tonu głosu), mimiki, gestów towarzyszących wypowiedzi innych. Wszystkie

te elementy wpływają na sens tego, co mówimy. Intonacja i gest mogą nadawać odmienny sens naszym słowom. Osobom z autyzmem to umyka.

e/ Mają trudności z rozumieniem kontekstu sytuacyjnego wypowiedzi. Wiadomo, że słowa: „przyznaję się do winy” znaczą co innego, wygłoszone przez aktora w teatrze, a co innego przez oskarżonego w sądzie. Osoby z autyzmem mogą traktować je równoznacznie, skupiają się bowiem tylko na sensie wypowiedzi, a nie biorą pod uwagę sytuacji, statusu i intencji wypowiadającego dane słowa. Trudności w rozumieniu intencji innych wiążą się z częstym brakiem u osób z autyzmem tzw. „teorii umysłu” czyli rozumienia faktu, że inne osoby mają swoją tożsamość czyli własną wyłączną indywidualną perspektywę, wiedzę, specyficzne cele i motywy. Ten „deficyt” poznawczy, czyni osoby z autyzmem szczególnie podatnymi na kłamstwo, manipulację czy oszustwo.

f/ Osoby z autyzmem wypowiadają się często w sposób nieadekwatny do sytuacji, dzieje się tak w momencie, kiedy nie wiedzą, co powiedzieć albo jak zareagować. Często mówią wtedy o swoich jednostronnych zainteresowaniach lub powracają w sposób stereotypowy do tych samych zdarzeń z własnego życia.

g/ Osoby z autyzmem wypowiadają się często w sposób nie uwzględniający należnego dystansu, a więc pozycji, funkcji i roli rozmówcy. Mogą być odbierane, jako zbyt bezpośrednie, chcące sprawić przykrość, bezczelne, natarczywe, wścibskie.

h/ W niektórych wypadkach osoby z autyzmem nie przestrzegają zasad dialogu, mówią nieustannie niezależnie od reakcji innych, nie zwracają uwagi na to, co mówią inni, nie dają czasu na wypowiedź, mówią jedynie o tym, co ich interesuje.

i/ Niekiedy osoby z autyzmem komunikują się, ograniczając się jedynie do schematycznych, stereotypowych, powtarzalnych formuł, nie wykazując zainteresowania inną formą rozmowy.

j/ Niektóre osoby z autyzmem nie przestrzegają norm językowych. Ich wypowiedzi są dziwaczne, niezgodne z gramatyką, tworzą własne słowa i znaczenia – neologizmy. Często nieprawidłowo używają zamków: „ja/mnie i ty”, mówią o sobie w 3 osobie np. „on/ona chce”.

k/ Osoby z autyzmem mają duże trudności z podawaniem definicji słów, znajdowaniem właściwych określeń, wyjaśnianiem (dlaczego?), streszczaniem tekstów i historii, opowiadaniem o zdarzeniach.

l/ Niektóre osoby z autyzmem mają trudności z zadawaniem pytań. Inne odwrotnie, nieustannie zadają po wielokroć te same pytania. Zadają te same pytania mimo, że znają odpowiedź... Zadają te pytania, właśnie dlatego, że znają odpowiedź. Znana i spodziewana odpowiedź stanowi element przewidywalny i często uspokaja pytającego. Osoby z autyzmem mają potrzebę niezmienności i powtarzalności. Dla rozmówcy może to jednak być szczególnie irytujące.

UWAGA! PAMIĘTAJ!

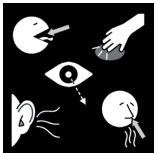
Wszystkie wymienione powyżej specyficzne problemy komunikacyjne osób z autyzmem wynikają z powodu zaburzeń rozwojowych. Postaraj się rozumieć te ograniczenia i dostosować kontakt i rozmowę z osobą z autyzmem do jej możliwości. Nie interpretuj jej zachowania jako złośliwości, arogancji czy manipulacji i udawania. Większość osób z autyzmem jest całkowicie niezdolna do tego typu zachowań. Nie oceniaj problemów jako złych intencji.

Oczywiście, nie wszystkie osoby z autyzmem mają wszystkie wymienione ograniczenia komunikacyjne i społeczne.

Nasilenie problemów komunikacyjnych jest różne u różnych osób z autyzmem, należy o tym stale pamiętać!

DODATEK:

Zaburzenia „sensoryczne” u osób z autyzmem¹

Osoby z autyzmem często w odmienny sposób odbierają, przetwarzają i odczuwają oddziaływujące na nie bodźce sensoryczne: wzrokowe, dźwiękowe, dotykowe, węchowe i smakowe. Rozwój ich funkcji percepcyjnych również jest zaburzony, to element ich całościowego zaburzenia rozwojowego, jakim jest autyzm. Inaczej odbierając świat, inaczej go też rozumieją, wpływa to na ich zachowanie, odmienne od typowego, często niezrozumiałe lub dla postronnych obserwatorów dziwaczne. Nie należy jednak sądzić po pozorach!

Poniżej wymieniamy przykładowe zaburzenia sensoryczne w zakresie wzroku, słuchu i dotyku.

A. Jakie problemy mają osoby z autyzmem w zakresie widzenia, czyli odbierania bodźców wzrokowych?

Jedne osoby z autyzmem mogą być nadwrażliwe, a inne zbyt mało wrażliwe wzrokowo.

A1. (👉) Czym charakteryzują się i jak się zachowują osoby z autyzmem nadwrażliwe wzrokowo?

a/ Zbyt silne światło może powodować u nich nieprzyjemne, wręcz bolesne doznania. Unikają silnego światła, rozbłysków, refleksów, etc. Mogą też bać się ciemności.

b/ Poszukują i dostarczają sobie specyficznych bodźców wzrokowych. Często, przez bardzo długie okresy czasu, potrafią przyglądać się obiektom i efektom świetlnym oraz optycznym, nie zwracając

¹ Opracowano na podstawie książki: C.H. Delacato: *Dziwne, niepojęte. Autystyczne dziecko*. Fundacja SYNAPSIS 1995.

uwagi na reakcje i komentarze otoczenia. Fascynują ich małe i skomplikowane struktury i przedmioty, elementy obracające się i wirujące, koła, tryby, piłki. Często sami wprawiają różne przedmioty z otoczenia w ruch wirowy. Fascynują i zajmują ich elementy małe i mikroskopijne oraz błyszczące: pyłki, kurz, krople wody, kropelki śliny oraz obiekty odległe: gwiazdy, lecące samoloty.

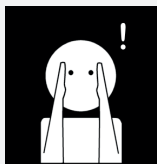
c/ Często wprawiają własne ciało w ruch wahadłowy w przód i w tył lub na boki, aby obserwować przedmioty ze zmieniającej się perspektywy. Często wykonują palcami specyficzne ruchy przed oczami, aby dostarczać sobie stymulujących ich efektów wizualnych, etc.

A2. Czym charakteryzują się osoby o obniżonej wrażliwości wzrokowej?

a/ Dostarczają sobie bodźców wzrokowych wpatrując się w źródła światła np. lampy, słońce, latarki, światła odblaskowe etc. Wpatrują się w przedmioty błyszczące, lustra, szyby, powierzchnie metalowe, jak np. witryny sklepowe, garnki, karoserie samochodów, krawędzie przedmiotów, miejsca, gdzie stykają się różne kolory. Obserwują też cienie rzucane przez przedmioty i budowle, ruch przedmiotów, kołowanie się, zmiany kształtów, pracujące maszyny i pojazdy.

b/ Często okrążają i wpatrują się w interesujący obiekt, lokalizując go w ten sposób w przestrzeni. Kołują ciałem, machają rękami, obracają, wyginają i rzucają przedmiotami.

c/ Niekiedy mają trudności z identyfikacją krawędzi i oceną odległości, dystansu. Boją się chodzić po schodach, czują lęk wysokości, obawiają się zamkniętych, ciemnych przestrzeni np. piwnic, tuneli, etc.

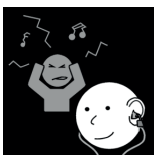

UWAGA! PAMIĘTAJ!

Wszystkie wymienione powyżej specyficzne zaburzenia widzenia osób z autyzmem, wynikają z przyczyn rozwojowych. Spowodowane tymi problemami zachowanie osoby z autyzmem może być nietypowe, a w przestrzeni publicznej może budzić niepokój i wywoływać negatywne reakcje otoczenia.

Zachowanie osób z autyzmem **może być mylone** z zachowaniem osób mających halucynacje wzrokowe lub będących pod wpływem środków odurzających. Biorąc dodatkowo pod uwagę nasilone problemy komunikacyjne osób z autyzmem łatwo ulec pozorom i popełnić pomyłkę. Zachowaj tu szczególną uwagę i ostrożność! Dotyczy to też kolejnych omówionych poniżej zaburzeń słuchowych, węchowych i dotykowych.

B. Jakie problemy mają osoby z autyzmem w zakresie słyszenia, czyli odbierania bodźców dźwiękowych?

Jedne osoby z autyzmem mogą być nadwrażliwe, a inne zbyt mało wrażliwe słuchowo.

B1. (👉) Czym charakteryzują się i jak się zachowują osoby z autyzmem nadwrażliwe słuchowo?

a/ Częstokroć dźwięki dla nas zwyczajnie mogą całkowicie dekoncentrować, a nawet powodować bardzo silne, bolesne odczucia osób z autyzmem nadwrażliwych słuchowo. Słyszą dźwięki z dużych odległości, czasami o szerszej skali częstotliwości, niż osoby o zwykłej wrażliwości słuchowej. Czują strach i niepokój przed hałaśliwymi miejscami, ruchliwą ulicą, nieprzewidywalnymi odgłosami (klakson, sygnał karetki, petardy, etc.), stadionami, głośnymi zbiorowiskami ludzkimi, zwierzętami wydającymi nieprzewidywalne i nieoczekiwane odgłosy. Również przed odgłosami natury takimi jak burza, wiatr, szum morza oraz odgłosami maszyn i urządzeń.

b/ Uciekają od hałasu, zatykają uszy, czasem sprawiają wrażenie osób całkiem niesłyszących. Uciekają jakby do „wewnątrz siebie” odcinając się od źródeł dźwięków. Używają też osłon, zakrywają głowę, chowają się pod koce. Unikają strzyżenia włosów, mycia uszu. Mogą mieć problemy ze snem.

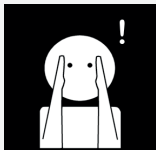
c/ Wsłuchują się w odgłosy ciche i delikatne, szepty, szelesty, odgłosy własne, także wytwarzane przez siebie hałasy. Często pozwala im to odciąć się od innych odgłosów z otoczenia.

d/ Podczas rozmowy często ciężko im się skoncentrować na tym, co mówimy, zajmują ich odgłosy tła, czyli inne dochodzące z otoczenia dźwięki. Wydaje się, że nie rozumieją, a tymczasem nie wychwytyają dźwięków niosących znaczenie i przekaz.

B2. **Czym charakteryzują się osoby o obniżonej wrażliwości słuchowej?**

a/ Osoby takie dostarczają sobie brakujących im bodźców dźwiękowych wytwarzając odgłosy i hałasy: krzycząc, piszcząc, bębniąc, rzucając przedmiotami, rozbijając je niekiedy, trzaskając drzwiami, targając papier, stukając w meble i ściany w poszukiwaniu różnorodnych dźwięków, odkręcając kran, spuszczać wielokrotnie wodę w toalecie, etc.

b/ Osoby o obniżonej wrażliwości fascynują się wydającymi odgłosy urządzeniami i maszynami, sygnałami, radiowozów, karettek, etc.

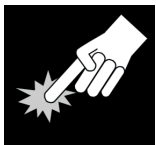

UWAGA! PAMIĘTAJ!

Opisane zachowania osób z autyzmem wynikają z ich zaburzeń sensorycznych. Niektóre z nich są uciążliwe i nietolerowane w miejscach publicznych. Pamiętaj jednak, że osoby z autyzmem mogą inaczej odbierać świat bodźców. W zachowaniach tych

nie ma intencji wymierzonej przeciwko innym. Korygowanie zachowań zakłócających wymaga nieraz wielu lat żmudnej pracy terapeutycznej. Nie pomaga w tym karanie. Często osoby z autyzmem nie zdają sobie sprawy, że przeszkadzają innym. Nie potrafią postawić się w sytuacji innych ludzi, mają trudności z empatią.

C. Jakie problemy mają osoby z autyzmem w zakresie uczucia, czyli odbierania bodźców dotykowych?

Jedne osoby z autyzmem mogą być nadwrażliwe, a inne zbyt mało wrażliwe dotykowo w odczuwaniu nacisku, bólu, temperatury i uczucia głębokiego własnego ciała.

C1. (👉) Czym charakteryzują się i jak się zachowują osoby z autyzmem nadwrażliwe dotykowo?

a/ Osoby nadwrażliwe dotykowo unikają dotyku innych, boją się zwłaszcza nagłych niespodziewanych kontaktów dotykowych. Mają trudności w doborze ubrań, zwłaszcza dopasowanych lub o ostrej, sztywnej fakturze. Lubią natomiast głaskanie, kołysanie, delikatny kontrolowany przez nich dotyk.

b/ Odczuwają strach przed bólem, unikają zabiegów wywołujących ból np. stomatologicznych. Reagują gwałtownie i protestują podczas zabiegów higienicznych np. obcinania paznokci, włosów.

c/ Osoby te są wrażliwe na temperaturę np. wody podczas kąpieli. Marzną nawet podczas dość wysokich temperatur, unikają wychodzenia podczas zimnych dni, etc.

C2. (👉) Czym charakteryzują się osoby o obniżonej wrażliwości dotykowej?

a/ Osoby takie zbyt mocno obchodzą się z przedmiotami w otoczeniu: ściskają, zgniatają, urywają. Lubią mocny dotyk, obejmowanie, szczypanie, laskotanie, także uderzanie.

b/ Mają obniżoną wrażliwość na ból i temperaturę, co często skutkuje skaleczeniami i oparzeniami lub przeziębieniem.

UWAGA! PAMIĘTAJ!

Opisane zachowania osób z autyzmem to tylko niektóre przykłady. Zaburzenia w zakresie zmysłu dotyku mogą skutkować zachowaniem, które trudno jest wyjaśnić np. agresją, próbą ucieczki, etc. Osoby te nie udają, nie symulują, nie przesadzają! Dla nich bodźce dotykowe to świat całkiem odmiennych doznań. Interweniując, bierz to pod uwagę.

III. PRAWA OSÓB Z AUTYZMEM

Karta Praw Osób z Autyzmem przyjęta została uchwałą Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 12 lipca 2013 roku. Uchwała składa się z 19 punktów. Zawierają one ujęte w sposób komplementarny prawa osób niepełnosprawnych z autyzmem do niezależnego, samodzielnego i aktywnego życia. Prawa te mają przeciwdziałać ich dyskryminacji i marginalizacji społecznej.

Karta Praw Osób z Autyzmem jest uzupełnieniem szeregu wcześniejszych regulacji prawnych.

Jak czytamy w jej podsumowaniu: „Sejm Rzeczypospolitej Polskiej stwierdzając, iż powyższe prawa wynikają z Konstytucji, Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, Konwencji o prawach dziecka, Standardowych zasad wyrównywania szans osób niepełnosprawnych oraz innych aktów prawa międzynarodowego i wewnętrznego, apeluje do Rządu Rzeczypospolitej Polskiej i władz jednostek samorządu terytorialnego o podejmowanie działań ukierunkowanych na urzeczywistnienie tych praw.”²

Niniejsza publikacja jest jednym z elementów realizacji tego apelu w ramach działań rzeczniczych m.in. Fundacji Wspólnota Nadziei.

Służby mundurowe są ważnym ogniwem realizacji praw zawartych w Kartie. Aktywna obecność osób z autyzmem w życiu społecznym i przestrzeni publicznej nie może dokonywać się bez uwrażliwienia i zaznajomienia tych służb ze specyfiką funkcjonowania i zachowania tych osób niepełnosprawnych. Nie będzie to możliwe bez wzrostu wiedzy na temat autyzmu i umiejętności komunikowania się, jak również bez przychylnych postaw funkcjonariuszy i urzędników tychże służb, rozumiejących ograniczenia i możliwości osób autyzmem. Podsumowując, nie będzie to możliwe bez zwiększonych kompetencji w tym zakresie.

² UCHWAŁA Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 12 lipca 2013 roku, Karta Praw Osób z Autyzmem, [http://orka.sejm.gov.pl/opinie7.nsf/nazwa/380_u/\\$file/380_u.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/opinie7.nsf/nazwa/380_u/$file/380_u.pdf), [dostęp z dnia: 14.02.2015].

Z punktu widzenia działań i interwencji służb mundurowych najistotniejszych jest sześć Praw:

- 11) wsparcia w korzystaniu ze środków transportu w formie adekwatnej do ich potrzeb i możliwości;
- 12) wsparcia umożliwiającego uczestniczenie i korzystanie z dóbr kultury, rozrywki, wypoczynku i sportu;
- 13) wsparcia umożliwiającego równy dostęp do usług publicznych oraz rozwijanie aktywności społecznej;
- 15) bezpośrednich lub za pośrednictwem reprezentantów porad prawnych i usług adwokackich, a także do pełnej opieki prawnej i ochrony ustawowej;
- 16) egzystencji w warunkach odpowiednich do ich możliwości i potrzeb, w szczególności do egzystencji pozbawionej lęku i poczucia zagrożenia związanego z nieuzasadnionym umieszczeniem w szpitalu psychiatrycznym albo w innych instytucjach ograniczających swobodę i wolność osobistą;
- 17) ochrony przed nadużyciami, przemocą fizyczną i zaniedbaniem.

Trzy Prawa, to znaczy: 11, 12 i 13, odnoszą się do aktywności i obecności osób z autyzmem w przestrzeni publicznej, w tym 13-te, także do aktywności społecznej. Podczas przejazdu transportem publicznym (autobusem, tramwajem, pociągiem, etc.) osoby z autyzmem narażone są na wiele problemów i nieporozumień. **Są często wyśmiewane i szykanowane.** Swoim zachowaniem, zwracają na siebie uwagę otoczenia. Same także mogą zakłócać spokój, czy też przyciągać uwagę lub „prowokować” do reakcji innych. Bywają hałaśliwe, dziwaczne, wzbudzają czasem niepokój.

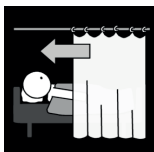
Nie zawsze znają i przestrzegają zasad obowiązujących w danym miejscu, nie zawsze znają i rozumieją przyjęte zwyczaje i normy kulturowe. Korzystając z kina, basenu, ZOO, chodząc na festyny, koncerty, mecze piłkarskie, osoby te mogą potrzebować informacji, pomocy, wsparcia **służb mundurowych.**

Czasem inne osoby zwracają się do funkcjonariuszy służb mundurowych wskazując dziwne lub niepokojące ich zdaniem zachowanie osób z autyzmem i prosząc o interwencję. W takich wypadkach rola funkcjonariusza polega na podjęciu decyzji co do zasadności interwencji w konkretnie występowania typowo autystycznych zachowań. W przypadku

podjęcia działań istotne jest odpowiednie komunikowanie się i postępowanie z osobą z autyzmem oraz uświadamianie i wyjaśnienie otoczeniu przyczyn danego zachowania, typowości i „braku zagrożeń”.

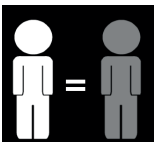
Prawo 15 dotyczy ochrony prawnej i reprezentacji, co w kontekście licznych ubezwłasnowolnień osób z autyzmem, generuje szereg formalnych i administracyjnych komplikacji. Służby mundurowe winny być w tym względzie bardzo uważne i ostrożne. Podmiotowe traktowanie całkowicie ubezwłasnowolnionych osób z autyzmem jest tu rzeczą zasadniczą. Prawo do decydowania o sobie, do wyrażania opinii oraz własnych potrzeb i oczekowań winno być uwzględniane, także w przypadku osób pozbawionych zdolności do czynności prawnych.

Prawa 16 i 17 służą ochronie osób z autyzmem przed poczuciem zagrożenia, nadużyciami, zaniedbaniem i przemocą. Tu służby mundurowe mają szczególnie ważną rolę.

Trudności komunikacyjne bardzo często uniemożliwiają osobom niepełnosprawnym z autyzmem skuteczne zgłoszenie dotyczących ich problemów i zagrożeń. Nie zawsze potrafią zrozumieć i wyjaśnić własne motywy, emocje i dolegliwości. Skutkuje to tym, iż w przypadku ich problematycznych zachowań np.

agresji lub autoagresji, czy przekraczania norm społecznych, są nieomal «automatycznie» odwożone do szpitali psychiatrycznych. Bywa i tak, że osoba z autyzmem mająca zapalenie wyrostka robaczkowego, nie potrafiąca o tym wprost zakomunikować i będąca w stanie skrajnego niepokoju i pobudzenia wywołanego bólem, jest „leczona” w ten „psychiatryczny” sposób...

Często również ich opinia lub przekazywana przez nich informacja/wersja wydarzeń jest pomijana, bagatelizowana lub ignorowana. Czasem należy tylko umiejętnie dopytać o konkretne sytuacje związane np. z nadużyciami. Osoby z autyzmem wymagają szacunku i zaufania. Wymagają też uwagi. Nie zawsze wiedzą co jest normą, a co nadużyciem. Należy ich jednak z całą powagą wysłuchać. Jedno jest pewne, to najlicniejsza grupa społeczna nie umiająca niemal zupełnie kłamać.

**UCHWAŁA SEJMU
RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ
z dnia 12 lipca 2013 r.
Karta Praw Osób z Autyzmem**

Sejm Rzeczypospolitej Polskiej uznaje, że osoby z autyzmem mają prawo do niezależnego, samodzielnego i aktywnego życia oraz nie mogą podlegać dyskryminacji. Sejm stwierdza, iż oznacza to w szczególności prawo osób z autyzmem do:

- 1) możliwie niezależnego i w pełni wartościowego życia, pozwalającego na pełne rozwinięcie własnych możliwości, wykorzystanie szans życiowych i pełnienie ról społecznych;
- 2) adekwatnej, bezstronnej, dokładnej i przeprowadzonej w możliwie najwcześniejszym okresie życia diagnozy i opinii medycznej, pedagogicznej, psychologicznej i logopedycznej;
- 3) łatwo dostępnej, bezpłatnej i adekwatnej edukacji, dostosowanej do możliwości i potrzeb ucznia z autyzmem i pozwalającej na pełnienie ról społecznych, w tym szczególnie ról zawodowych;
- 4) pełnego uczestnictwa w procesie podejmowania wszelkich decyzji dotyczących ich przyszłości, także za pośrednictwem reprezentantów; w miarę możliwości ich życzenia powinny być uwzględniane i respektowane;
- 5) warunków mieszkaniowych uwzględniających specyficzne potrzeby i ograniczenia wynikające z ich niepełnosprawności;
- 6) wsparcia technicznego i asystenckiego niezbędnego do zapewnienia możliwie produktywnego życia, gwarantującego szacunek i możliwy poziom niezależności;
- 7) wynagrodzenia wykluczającego dyskryminację oraz wystarczającego do zapewnienia niezbędnego wyżywienia, odzieży, mieszkania, a także gwarantującego zaspokojenie innych koniecznych potrzeb życiowych;

- 8) uczestniczenia, w miarę możliwości bezpośrednio lub za pośrednictwem reprezentantów, w procesach tworzenia dla nich form wsparcia oraz tworzenia i zarządzania placówkami tak, aby były one dostosowane do ich specyficznych potrzeb;
- 9) odpowiedniego poradnictwa i usług dotyczących zdrowia fizycznego, psychicznego oraz zaspokojenia potrzeb duchowych, w tym również zapewnienia odpowiednich z uwagi na potrzeby i wybory osoby metod terapeutycznych i leczenia farmakologicznego;
- 10) odpowiedniego kształcenia i przygotowania zawodowego oraz zatrudnienia, wykształcenia i szkolenia zawodowego wykluczającego dyskryminację i stereotypy, uwzględniających indywidualne zdolności, możliwości i prawo wyboru zainteresowanej osoby;
- 11) wsparcia w korzystaniu ze środków transportu w formie adekwatnej do ich potrzeb i możliwości;
- 12) wsparcia umożliwiającego uczestniczenie i korzystanie z dóbr kultury, rozrywki, wypoczynku i sportu;
- 13) wsparcia umożliwiającego równy dostęp do usług publicznych oraz rozwijanie aktywności społecznej;
- 14) poszanowania intymności życia osobistego oraz do tworzenia pozbawionych przymusu związków z innymi osobami, w tym również związków małżeńskich;
- 15) bezpośrednich lub za pośrednictwem reprezentantów porad prawnych i usług adwokackich, a także do pełnej opieki prawnej i ochrony ustawowej;
- 16) egzystencji w warunkach odpowiednich do ich możliwości i potrzeb, w szczególności do egzystencji pozbawionej lęku i poczucia zagrożenia związanego z nieuzasadnionym umieszczeniem w szpitalu psychiatrycznym albo w innych instytucjach ograniczających swobodę i wolność osobistą;
- 17) ochrony przed nadużyciami, przemocą fizyczną i zaniedbaniem;

- 18) adekwatnej terapii i ochrony przed nadużyciem i przedawkowaniem środków farmakologicznych;
- 19) uzyskiwania bezpośredniego bądź za pośrednictwem reprezentantów dotyczących ich informacji, w szczególności danych pochodzących z dokumentów i rejestrów medycznych, psychologicznych, edukacyjnych i administracyjnych.

Sejm Rzeczypospolitej Polskiej stwierdzając, iż powyższe prawa wynikają z Konstytucji, Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, Konwencji o prawach dziecka, Standardowych zasad wyrównywania szans osób niepełnosprawnych oraz innych aktów prawa międzynarodowego i wewnętrznego, apeluje do Rządu Rzeczypospolitej Polskiej i władz jednostek samorządu terytorialnego o podejmowanie działań ukierunkowanych na urzeczywistnienie tych praw.

MARSZAŁEK SEJMU

/ - / Ewa Kopacz

BIBLIOGRAFIA:

- 1 C.H. Delacato, *Dziwne, niepojęte. Autystyczne dziecko*, Fundacja SYNAPSIS, Warszawa 1995.
- 2 UCHWAŁA Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 12 lipca 2013 r., *Karta Praw Osób z Autyzmem*, [http://orka.sejm.gov.pl/opinie7.nsf/nazwa/380_u/\\$file/380_u.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/opinie7.nsf/nazwa/380_u/$file/380_u.pdf) [dostęp z dnia 14.02.2015].

W niniejszej publikacji użyto piktogramów SCLERA
(<http://www.sclera.be>),
Attribution-NonCommercial 2.0 Belgium (CC BY-NC 2.0 BE)

Sclera npo

Więcej informacji o autyzmie można znaleźć w:
portalu KrainaOZA (<http://krainaOZA.org>)
oraz w serwisie Fundacji Wspólnota Nadziei (<http://www.farma.org.pl>)

Zapraszamy również na szkolenia adresowane do funkcjonariuszy
i pracowników służb mundurowych oraz instytucji publicznych.
Więcej informacji: www.farma.org.pl w zakładce „Szkolenia”.

Jesteśmy jedyną z nielicznych organizacji w Polsce, która w sposób kompleksowy wspiera dorosłe osoby z autyzmem. Od ponad 10 lat w Więckowicach (ok. 15 km od Krakowa) prowadzimy pierwszy i jedyny w Polsce kompleksowy ośrodek dla młodzieży oraz dorosłych osób z autyzmem:

Łącznie z różnych rodzajów oferowanego przez nas wsparcia (całodobowego oraz dziennego) korzysta ponad 50 dorosłych osób z autyzmem.

Ten kieszonkowy mini-poradnik mogliśmy подарować bezpłatnie, ponieważ wiele osób i instytucji wspiera działania Fundacji Wspólnota Nadziei

Dołącz do osób, które mają swój udział w podobnych inicjatywach Fundacji.
Wpłać choćby niewielką kwotę (np. 20 zł) na konto nr:
35 1600 1013 0002 0011 6204 9001

Dokonaj wpłaty on-line na:
www.farma.org.pl w zakładce „Wspomóż nas”

Nie zapomnij o 1%
KRS: 0000115868